

Talehandlingens og avtalens makt i konstitueringen av sosiale fakta

Thorvald Gran

Universitetet i Bergen

Bergen, Mars 2016

(1) Paradigmet

Mye statsvitenskap undersøker institusjoner. Paradigmet i denne teksten bygger på oppdagelsen av at språk i sin alminnelighet og avgrensede språk kan betraktes som institusjoner, som systemer av relaterte regler. Språk kan betraktes (annerledes) som kommunikasjonsverktøy. Begrepet språkinstitusjoner brukes vanligvis om institusjoner som studerer eller bearbeider bestemte språk. Språkinstitusjonen er da her det settet av regler og normer som er felles, som er til stede i alle språk. Det er grunn til å anta at det er noen slike regler og normer. Talehandlinger er da viljestyrt tale. Tale – og skrift - utvikles innenfor språkinstitusjonen i en situasjon for å oppnå en virkning på mottakere/lesere. Når et tale element – en lokusjon – (et sett) brukes for å beskrive eller foreslå en handling blir den talehandlingen betegnet en illokusjon. Når den talen – eller skriften – blir mottatt, blir lest og tolket på en eller annen måte er betegnelsen av det mottaket en perlokusjon (Austin 1962, Searle 1969)

Figur: paradigmet i sin enkleste form:

(2) Hva er da en talehandling?

Begrepet ble oppfunnet av John Austin og presentert i tre Harvard forelesninger i 1955, publisert i Austin 1962. Det ga støtet til forskning på hvordan talehandlinger organiserer, hvordan talehandlinger gjennom deliberasjoner og avtaler skaper eller konstituerer nye sosiale institusjonelle fakta, ordninger som kan både frigjøre og undertrykke. Særlig John Searle har over lang tid bidratt stadig nytt til den forskningen.

Ideen er at bestemte typer tale i forhandlinger som munner ut i avtaler kan konstituere helt nye sosiale fakta, helt nye sosiale relasjoner med nye tidligere ukjente formål. Alle slike nye relasjoner eller gruppedannelser må forutsees eller konstitueres i en slik begrepsbestemt avtale. Den typen TH som ved å bli fremført og akseptert konstituerer en ny sosial relasjon eller en ny gruppe kalles performativer eller tale som handling. Å gå inn i eller slutte seg til avtalen skaper forpliktelser. En annen type tale og skrift, beskrivende tekster, endrer ikke verden. Austin kalte den typen TH konstatende tale. Searle kaller den typen TH *assertives*. Det er tale som beskriver verden, det er kunnskapsutsagn. Kunnskapen kan være ny, men den i seg selv forandrer ikke verden.

Den kanskje kraftigste performative talehandlingen er deklarasjoner fremsatt av aktører som har den nødvendige myndigheten. Slike deklarasjoner både endrer virkeligheten og beskriver den nye virkeligheten i ett og samme utsagn. Eksempel: bedriftsdirektøren som kaller inn den ansatte og sier «du er herved oppsagt». Poenget med TH teorien, slik jeg forstår den, er ikke at TH alene endrer verden, i bedriftstilfellet, at bedriften har minus en ansatt. Poenget er at deklarasjonens begrepsmessige og semantiske innhold er en avgjørende og nødvendig handling for å skape den nye relasjonen eller ordningen. Uten et slikt begrepsatt utspill - ingen ny ordning.

(3) TH teorien utvider og spesifiserer begrepet definisjonsmakt.

TH teorien sier at alle sosiale relasjoner må betegnes eller settes et typenavn på for å eksistere. Deliberasjoner er viktige fordi det må være et minimum av enighet om navn eller begrep for at relasjonen skal kunne utfolde seg. TH teorien kaller det minimum av enighet for en kollektiv intensjon. Der hvor det er kollektive intensjoner, der er det sosiale fakta. De som er med i de kollektivene påtar seg forpliktelser. Det ligger i avtalen. Avtalen har et innhold og avtalen innebærer at partene sier til hverandre at de skal holde avtalen.¹ TH gjennom deliberasjoner og avtaler skaper kollektive intensjoner og skaper dermed samfunn, samtidig som språkinstitusjonen selv utgjør en allerede eksisterende samfunnsstruktur med gjensidige forpliktelser mellom folk. Samfunn er med andre ord komplekse nettverk og lag av forpliktelser, men praksis kan bryte med inngåtte forpliktelser.

(4) Avtaler skaper forpliktelser

TH teorien foreslår at relasjoner basert i aktørers behov og interesser er forskjellige fra relasjoner basert i avtaler. Hvorfor? Fordi avtaler skaper forpliktelser. I en typisk markedsrelasjon kan personer gå inn i den med sine interesser, sine behov og sine penger og undersøke tilbudene. Ingen forpliktelser. De melder seg med kjøpsavtalen. Kjøper forplikter seg til å betale og selger forplikter seg til at varen holder mål. Mens behov og interesser styrer i den første fasen, understreker TH teorien at med avtalen oppstår en ny type av begrunnelse for handling, nemlig behovsuvhengige grunner til handling. Hvis samfunn er disse komplekse nettverkene av forpliktelser da kan behovs- og interessedrevet handling lett komme i konflikt med inngåtte avtaler. Gjennomføring av slike handlinger, slike prosjekter som støter mot inngåtte forpliktelser kan da kreve mye hierarki, mye til side setting og mye undertrykking for å bli realisert. Slik kan for eksempel språkinstitusjonens krav om å snakke sant presse organisasjonsaktører som finner det nødvendig å hemmeligholde fakta eller som finner at de må lyve.

(5) Forpliktelser er fremtidsrettete viljeshandlinger

TH teorien forutsetter at alt menneskelig er intensjonalt, i betydningen alle menneskelig trekk og egenskaper er rettet aktivt inn mot verden. Det gjelder hørsel, syn, følelser, kroppens bevegelse osv. Det gjelder bevisstheten som stadig spør «hvor er jeg og hva bør jeg gjøre». TH teorien tar dermed i bruk skillet mellom kognisjon og vilje, eller mellom kunnskapsproduksjon og prosjekter. Ordene spiller ulik rolle i de to feltene. I kunnskapsproduksjonen forsker vi og (forhåpentlig) gjør funn. Ordene eller teksten eller talen har da som oppgave å beskrive funnene. Det er beretningen som skal tilpasses så godt som mulig til funnene. Tilpasningen, eller tilpasningsretningen (TR) er fra virkeligheten (funnene)

---

¹ Dette er tema i Giorgio Agamben 2010.

til ordene/beretningen (forskningsrapporten). Når vi vil endre verden gjennom prosjekter er TR omvendt. Da må vi definere prosjektet og så forsøke å endre virkeligheten i prosjektets retning. Det er virkeligheten som (etter evne) blir tilpasset til prosjektet. Eksempel: FRP vil stenge grensene. Problemet er å få det til. Der er TR fra ordene, prosjektet til virkeligheten. Virkeligheten er det som må bearbeides.

(6) Sosiale innovasjoner

Innovasjoner er – inntil de er realisert – prosjekter, spørsmål om fantasi og vilje. De bygger ofte på kunnskaper og vurderinger av hvordan teknologi og organisasjoner fungerer mot valgte standarder. Kunnskapsutsagn aktiviserer sannhetskriteriet. Det gjør ikke prosjekter. De aktiviserer normer om realisme og verdi. Innovasjoner har dermed som alle prosjekter inn i fremtiden en subjektiv ontologi. De uttrykker en ønsket fremtid. De har en TR fra ord, fra prosjektet til virkelighet. Problemet når prosjektet er klart er å forandre virkeligheten.

Det subjektive gjør at det er normative preferanser i innovasjoner. Slik sett er det for eksempel problematisk å pålegge universitetene å delta i omformingen av kunnskap til innovasjoner. Overgangen impliserer politikk. Universitetene bør kanskje ikke delta i samfunnsdiskursen med politiske standpunkter -- i annet felt enn i universitetspolitikken.

(7) Skillet mellom institusjoner og organisasjoner

Avtaler, respektert, kopiert og ofte gjentatt kan bli til institusjoner, det vil si til systemer av relaterte regler med en grad av legitimitet. Dette er kjent terreng i norsk statsvitenskap. Organisasjoner kan vi da betrakte som funksjonelle institusjoner, grupper med operasjonelle formål. Vi kan delta i organisasjoner ut fra et jeg- eller vi- perspektiv (Tuomela 2007). Forskjellen rører ved skillet mellom behovsstyrt og forpliktelsesstyrt handling. Språk er en global institusjon, med noen regler som sannsynligvis er allmenngyldige, for eksempel normen om at du skal snakke sant. Språk er en gammel institusjon med lang utviklingshistorie. Hvert språk utgjør et kompleks av begreper, regler for syntaks og semantikk. Et språk er mektig i sin regelriksdom og i sin evne til å tiltrekke seg deltakere. Selv om det er omstridt (jf. for eksempel Barthes 1979) er språkene så vidt jeg kan se demokratiske institusjoner. Alle kan delta og deltar, alle er like verdige deltakere, selv om maktforskjellene er store når det gjelder å bruke språket. Talehandlinger kan undertrykke. Men språkinstitusjonen er uten ledelse. Språkene er ikke funksjonelle institusjoner. Språk har med andre ord ikke konstituerende styrende organisasjoner, selv om mange vil endre og utvikle språkene. Språkinstitusjonen er altruistisk i betydningen hver bruker er grunnleggende interessert i at de andre også er kompetente brukere. En hypotese er at språkinstitusjonen presser sosiale innovasjoner – nye organisasjoner - i demokratisk retning. Institusjonen er en mer eller mindre mektig barriere mot hierarkisering av organisasjoner. På den andre siden kan språksamfunn være i dype og langvarige konflikter med hverandre.

(8) Talehandlingen er aktøren i språkinstitusjonen

TH er aktøren i språkinstitusjonen som de ansatte i Statoil er aktørene i den funksjonelle institusjonen. TH må i stor grad ta i bruk og respektere regler og begrep i språkinstitusjonen. Men TH kan og vil avvike, ut fra behov og interesser - som krever makt for å bli realisert. Særlig vil det være avvik fra demokrati- og altruisme normene. Slik avvikanalyse har særlig Knut Midgaard introdusert og utviklet i norsk samfunnsforskning (Midgaard 1980). Han har funnet at talehandlingsfeltet har sine normer. Han peker på fem slike normer. De er

1. Det gjelder å si noe forståelig (*make sense*)
2. Det gjelder å være oppriktig (*not misleading*)
3. å være relevant (*relevant to the common topic*)
4. å følge med (*paying attention to the ongoing deliberations*)
5. å respektere alle deltakerne som likeverdige (*status equality*).

Det vil si å bevege seg i språket i form av talehandlinger er gjennomsyret av forpliktelser. Et enkelt utsagn setter oss (nesten alltid) i nye forpliktelser. Dermed kan vi kanskje si at å snakke er samfunnsbyggende i dobbelt forstand:

1. Talehandlinger gjør oss til brukere av felles regler. Det er både kostbart og vanskelig å bryte dem;
2. Språket gir oss evnen til å lage de mest fantastiske - og grusomme - institusjonene. Vilkåret er oppslutning eller rå maktbruk.

(9) TH teorien: sosiale innovasjoner er produkter av fornuft

TH teorien foreslår at fornuft eller rasjonalitet er evnen til begrunnet handling. Alle mennesker er i denne forstand rasjonelle. Begrepet brukes også om handlinger. Rasjonelle handlinger er handlinger som fører frem, irrasjonelle handlinger gjør det ikke. TH teorien foreslår at rasjonalitet som evne utfolder seg gjennom talehandlinger. Språkinstitusjonen gir oss distanse til virkeligheten. Begreper angir referanser til sitt innhold og angir handling gjennom predikater. Det gir oss muligheten til å undersøke virkeligheten og til å reflektere over hva vi skal og bør gjøre. Den refleksjonen i vid forstand er kjernen i rasjonalitet som evne.

En hypotese er da at alle innovasjonsprosjekter berører sosiale forpliktelser. Den hypotesen utfordrer nyttehypotesen som sier at innovasjoner oppstår når de er nyttige for entreprenørene og investorene. Den utfordrer March- og Simons teori om begrenset rasjonalitet, som sier at rasjonalitet er noe som tildeles av posisjon.

(10) TH teorien: rasjonaliteten utfolder seg i tids- og refleksjonsrommene (*gaps*) mellom beslutninger/handlinger

Arbeidet med å opparbeide begrunnelser for gode handlinger finner nødvendigvis sted mellom slike handlinger. Searle kaller disse tids- og refleksjonsrommene for *gaps*. Der gjør kunnskapene, behovene, interessene og institusjonene/forpliktelsene seg gjeldende i form av muligheter. De rommene i streng forstand er uten regler. Det er i de rommene at reglene blir vurdert og tatt stilling til. Med *the gap* aktualiserer TH teorien forskningen på deliberasjoner, narrativer og diskurser. Knut Dahl Jacobsen og Torstein Eckhoff bidro til TH teorien – uten å bruke det navnet - med sine handlingsmodeller, der de skilte mellom regel- og konsekvens modeller, med situasjons- og problemoppfatninger blant deltakere i beslutningsprosesser (skillet mellom kognisjon og vilje) og tilhørende løsningsmodeller (prosjekter). Jacobsen studerte hvordan beslutninger spredte seg, hvordan beslutninger påvirket fordelinger av initiativ, informasjon, makt, forpliktelser, aksept, legitimitet, ressurser og ansvar (Jacobsen 1964).

TH teorien løser opp bildet av aktører med faste institusjonsbestemte identiteter og virkelighetsoppfatninger. Språk og språkevnen gir aktører avstand til virkeligheten, inklusive til ulike og verdsatte institusjoner. Gode handlinger velges etter aktivitet i

refleksjonsrommene (*gaps*) ut fra kunnskaper, interesser, prosjekter og i forhold til ulike konkurrerende forpliktelser. TH teorien tildeler alle fornuft. Alle handler (som oftest) på begrunnelser. Forpliktelser gir verdighet.

(11) TH teorien foreslår at en beslutningsprosess typisk forløper gjennom følgende ledd:

Kartlegging av situasjon – inn i *the gap* → opparbeiding av en forutgående intensjon, hva skal jeg/vi gjøre? – inn i *the gap* → utforming av påfølgende beslutninger – inn i *the gap* → påfølgende handlinger og konsekutive beslutninger i iverksettelsesprosessen, intensjoner i handling. Fornuften utfolder seg på denne måten i refleksjonsrommene (*the gaps*). Om handlingen gir ønsket resultat er kunnskapsavhengig.

(12) Oppsummering av TH teorien om sosiale innovasjoner

- TH'er er kanskje det mest utbredte og kreative fenomenet i prosessene fram til sosiale innovasjoner eller nye organisasjoner. TH er en side av menneskelig intensjonalitet, vår aktive innretning mot og i verden.
- TH utvikles innenfor språkinstitusjonen i møter med andre i komplekse situasjoner
- Sosiale innovasjoner forutsetter et samtaleresultat, en avtale som setter eller bestemmer eller konstituerer en kollektiv intensjon. Avtalens begrepsinnhold konstituerer den nye relasjonen.
- Refleksjoner og hva som vinner frem og det som blir tilsidesatt i deliberasjoner frem til en slik avtale kan gi innsikt i innovasjonens plassering og funksjon i samfunnsveven.
- TH utfolder seg i komplekse institusjonelle settinger. Brytningene i deliberasjonene kan ha med ulike forpliktelser og institusjonstilørigheter å gjøre.
- Sosiale innovasjoner kan avvike/bryte med normverket i både språkinstitusjonen og i talehandlingsfeltet. Men de vil være under press fra det angitte dobbelte normverket.

Referanser

Agamben, Giorgio. (2010). *The sacrament of language*. Polity Press

Austin, John. (1962). *How to do things with words*. Oxford

Barthes, Roland. (1979). Lecture in Inauguration of the Chair of Literary Semiology, Collège de France, January 7. *October* 102. Vol.8. The MIT Press

Jacobsen, Knut Dahl. (1964). *Teknisk hjelp og politisk struktur*. Universitetsforlaget

Midgaard, Knut. (1980). On the significance of language and a richer concept of rationality. I Lewin and Vedung (1980). *Politics as rational action*. Doordrecht. Reidel

Searle, John. (1969). *Speech acts*. Cambridge University Press

Tuomela, Raimo. (2007). *The Philosophy of Sociality: The Shared Point of View*, Oxford University Press

TG